

Filigrane în Biblioteca Centrală Universitară „Eugen Todoran”

de Rodica Nițoiu

Câteva date istorice

După inventarea hârtiei în China, aceasta s-a răspândit în toată lumea. În Europa, primele mari mori de hârtie sunt atestate în Italia, în secolele XII-XIII. Meșteșugarii italieni îmbunătățesc procesul tehnologic din acea epocă. Lor le revine meritul de a fi cei care au inventat filigranul în anul 1282.

Filigranele, au fost studiate, sub diferite aspecte, începând încă din secolul al XVIII-lea, continuându-se acest studiu și în vremurile noastre, fără ca subiectul să fie în întregime epuizat și clarificat. Filigranologia este definită ca știință specială istorică, care se ocupă cu studierea desenului liniar fixat în hârtie în timpul fabricării acesteia. Scopul principal urmărit de cercetarea actuală este acela de a stabili data și proveniența hârtiilor, istoricul calității și formatul hârtiei, dar și aspecte legate de desen, lucru care va duce în continuare la datarea manuscriselor, documentelor și tipăriturilor nedatate.

Pentru a înțelege mai bine ce sunt filigranele, amintim aici unelele principale prin care *pasta de hârtie* este

transformată în coală. Aceasta este forma de hârtie în care se pune *sita* sau *ciurul* și ale cărei dimensiuni oscilează în funcție de mărimea formei respective. Forma de hârtie era un cadru de lemn în care se fixa *sita* suport, care era alcătuită dintr-o țesătură de fire metalice dispuse orizontal la 1-2 mm unele de altele, numite *vărgături*, susținute de *vergele* dispuse vertical la 2-3 cm unele de celelalte, numite *călușuri*. Pe *sita* sunt cusute filigranul și contramarca. Pasta de hârtie, se așeza în forma de hârtie, unde era susținută de *sita suport*. După uscare, hârtia lua forma *sitei suport* care își lăsa amprenta pe ea, astfel că, privind în zare (lumină), coala de hârtie apare mai transparentă pe zonele de contact cu sârmele din *sita*. Aceste urme liniare sunt denumite generic, *linii de apă*, iar cele provenind de la sârmele subțiri, *vărgături*. Din analiza hârtiilor vechi, rezultă o densitate, care variază de la *sita* la *sita*, de 9-12 *vărgături* pe distanța de 1 cm, dar cel mai adesea de 9-10 *vărgături* pe 1 cm. Unui meșter inventiv din Fabriano i-a venit ideea introducerii unui fir străin în *sita*. Amprenta rezultată pe coala de hârtie

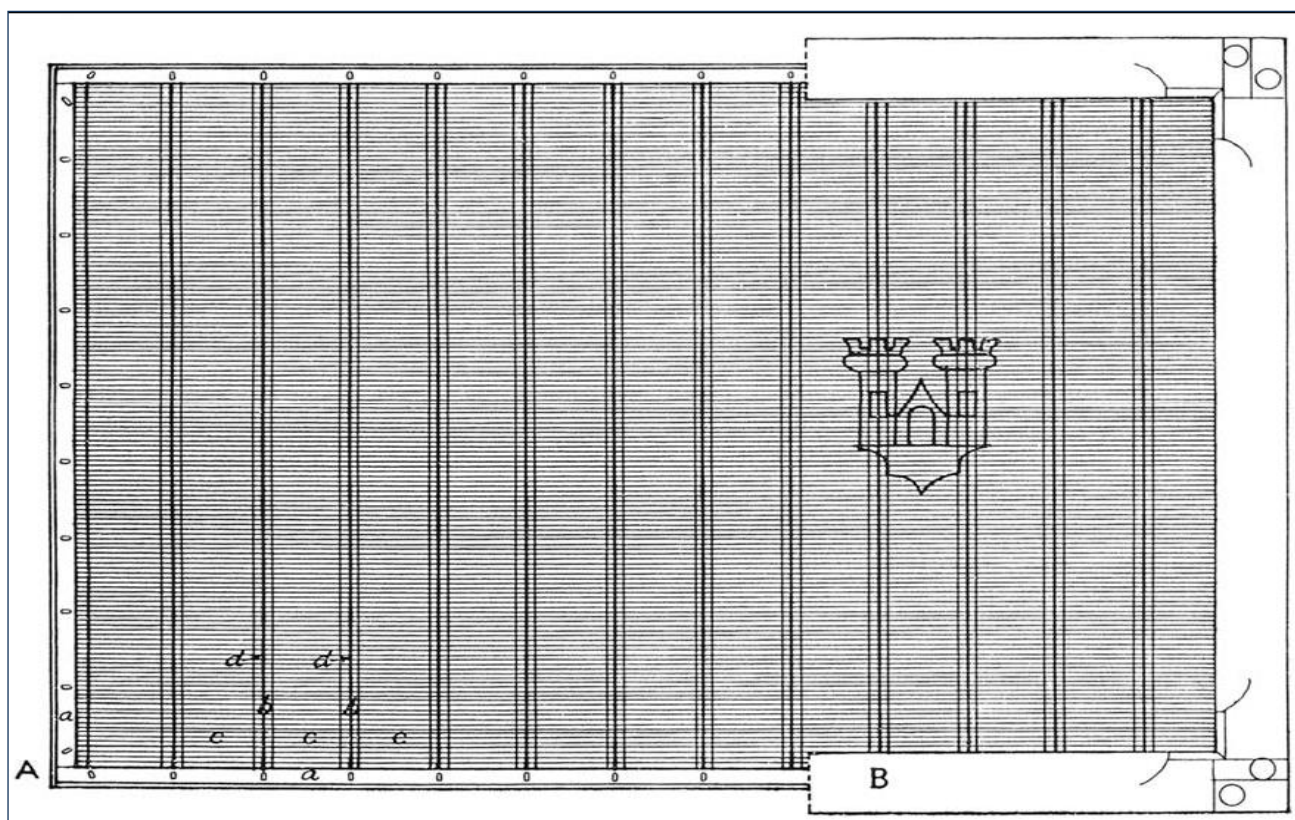

Fig. 1: Reprezentarea schematică a unei forme de hârtie: cadru de lemn străbătut de o rețea de fire metalice. După Peter Rückert, *La memoria della carta e delle filigrane dal medioevo al seicento*, Stuttgart, 2007.

poartă denumirea curentă de **filigran**. Filigranul așezat pe direcția liniilor de apă se numește filigran vertical.

Studiul filigranelor poate duce la deducții interesante privind data și locul fabricării unei hârtii vechi, autenticitatea acesteia, datorită filigranele care diferă prin formă, mărime cât și locul de amplasare în coala de hârtie, care diferă de la un fabricant la altul, de la o moară la alta.

În urma cercetărilor realizate în acest domeniu s-a demonstrat că aceeași *moară* poate utiliza în același timp mai multe filigrane. Pentru a împiedica apariția unor eventuale falsuri apare un al doilea filigran, denumit *contramarcă*. Vechile filigrane pe care meșterii le-au conceput și folosit pentru marcarea hârtiei produsă de ei au fost impuse prin legi și ordonanțe. Acestea reglementau folosirea filigranelor și pedepsirea falsificatorilor.

Filigranele au fost create de meșteri, cu scopul de a marca formatul, calitatea și proveniența hârtiilor fabricate de ei, pentru a împiedica falsificarea hârtiei de calitate superioară. Meșterii au încercat prin folosirea *contramărcii* să îi înlăture pe falsificatorii de hârtie, dar fără rezultat. În acest haos al filigranelor, meșterii papetari nu se mai puteau descurca decât inventând alte și alte filigrane, unele dintre ele fiind adevărate însemne heraldice. Dacă la apariția falsurilor se adaugă și diferitele variante ale aceluiași filigran, folosite de aceeași

moară, se poate constata cât de dificilă este descifrarea și identificarea filigranelor, variantele rezultate datorită nerespectării desenului și a uzurii sitelor.

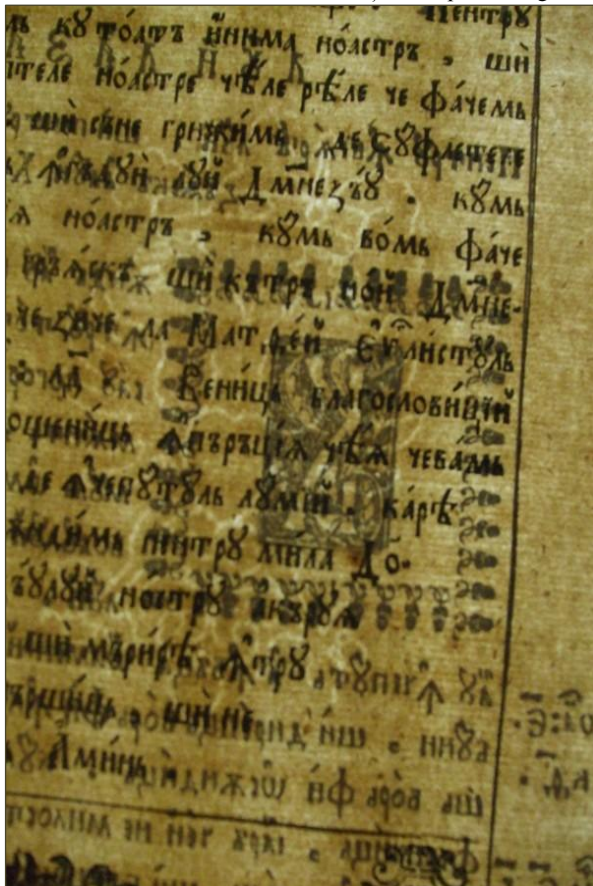
Filigranele oferă un criteriu relativ sigur pentru stabilirea vechimii textelor manuscrise sau tipărite, și pentru acest lucru trebuie stabilită durata de circulație a fiecărei variante: *moara* producătoare, perioada în care s-a produs hârtia respectivă. Între data fabricării și cea a consumării unui stoc de hârtie, care poartă o anumită variantă de filigran, se poate admite un interval de la 5 la 15 ani.

Tipăriturile pot fi datate în cadrul unui interval mai scurt. Pentru datarea documentelor se apelează la un interval maxim pe care îl cunoaște hârtia produsă de *moara* respectivă. În cazul manuscriselor trebuie să se apeleze la același interval maxim de siguranță. Arta filigranelor reprezintă o disciplină în sine în cadrul științelor auxiliare ale istoriei, cuprinzând o diversitate de forme de la litere sau grupuri de litere la *cruci*, *semne*, *personaje*, *animale*, *blazoane*, *unelte* sau *flori*. *Contramărcile* foloseau ca și simboluri în special *flori* sau *animale*.

Am adunat mai multe filigrane din documentele aflate în Biblioteca Centrală Universitară „Eugen Todoran” din Timișoara, în scopul identificării lor. Prezint câteva exemple în cele ce urmează.

Filigrane din lucrarea *Chiriadromion*, Bălgrad, 1699

Analizăm mai jos lucrarea *Chiriadromion*, tipărită la Bălgrad în 1699. Cercetând vizual această minunată lucrare, constatăm că a fost realizată din mai multe tipuri de hârtie manuală din fibre de in și cânepă, cu grosime

diferită, ceea ce ne duce la concluzia că a fost produsă în ani și mori de hârtie diferite. Filigranele conținute sunt diferite ca formă, pentru că hârtia a fost produsă în locații diferite, în Italia, Germania, Austria și Franța.

Chiriadromion este cea mai complexă colecție de predici din istoria vechii literaturi române, tipărit pentru prima dată în anul 1699 la Alba Iulia (vechiul Bălgrad). Cartea a apărut cu sprijinul domnitorului Constantin Brâncoveanu, care l-a trimis la Bălgrad pe Mihail Istvanovici, cel mai bun tipograf al său.

Descrierea acestei tipărituri, existante în catalogul electronic al Bibliotecii Centrale Universitare „Eugen Todoran” din Timișoara, arată astfel: „*Chiriadromion* sau *Evanghelie învățătoare*: care are întru ea Cazanii la toate Duminicile preste an, și la Praznicele Domnești, și la Sfinții cei numiți / cu blagoslovenia prea sfințitului Chir Atanasie Mitropolitul Țării; [pref. Mihai Istvanovici Typograful] Acum întâiu întru acest chip așezată și tipărită și mai luminat în limba rumânească diortosită / supt biruința prea luminatului și înălțatului Iosif Leopold Craiul Budei și al țării Ungurești și al Ardealului; fiind Guvernatorul țării Măria sa Bamfi Gheorghie”.

Chiriadromion a fost vândut la prețul de 20 florini, preț fixat de mitropolitul Anastasie, dar și cu sume mult mai mari imediat după tipărire. Aprecierea de care s-a bucurat această carte este dovedită de numărul foarte mare de tranzații

Fig. 2: Filigran vertical, așezat pe direcția liniilor de apă, reprezentând o acvilă bicefală, care are pe cap o coroană. Filigranul se află în mai multe variante. Dimensiuni: 7,6 X 5,1 cm.

de vânzare-cumpărare în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Pentru a intra în posesia lui, comunitățile făceau un efort material destul de mare, având în vedere că prețul era echivalentul unui bou și a unei slănine (18 florini). Spre

mijlocul secolului, prețul a mai scăzut, ajungând la echivalentul unei iepe (16 florini).

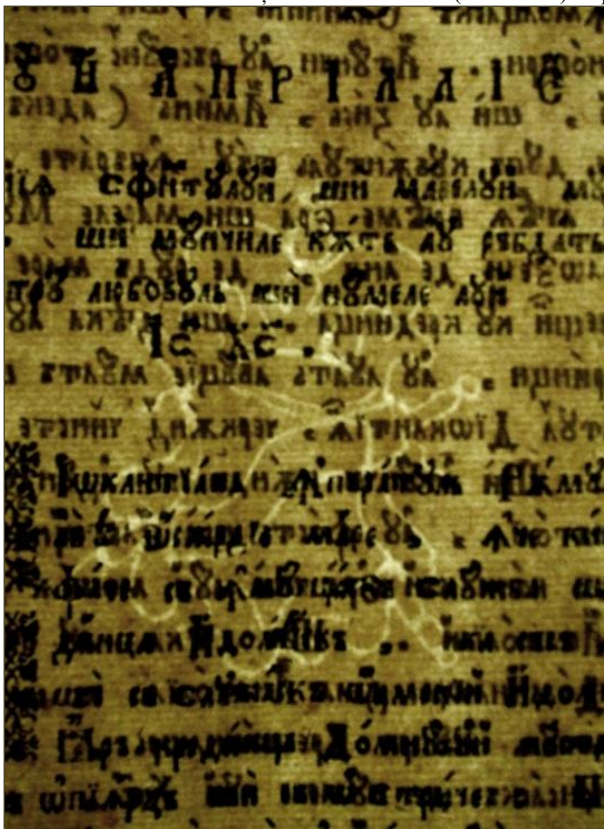

Fig. 3: Filigran vertical, pe direcția liniilor de apă, care reprezintă un scut tăiat de o eșarfă. Scutul este surmontat de o coroană, care are deasupra o mitră episcopală. Dimensiuni: 6,3 X 5,1 cm

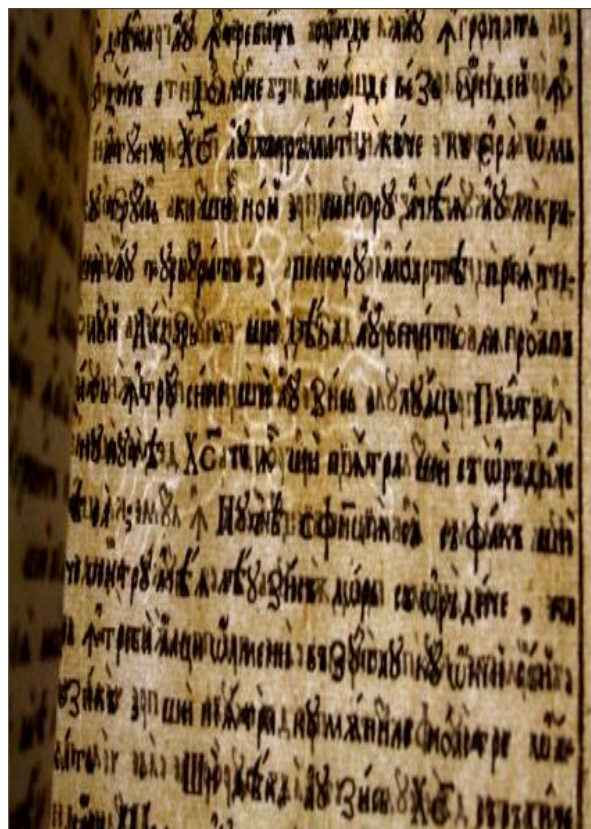

Fig. 4: Filigran care reprezintă un cal cu călăreț, îmbrăcat în haine de vânătoare. Se pot distinge elementele de îmbrăcăminte: pălăria, jacheta și cornul de vânătoare. Dimensiuni: 6,3 X 5,1 cm.

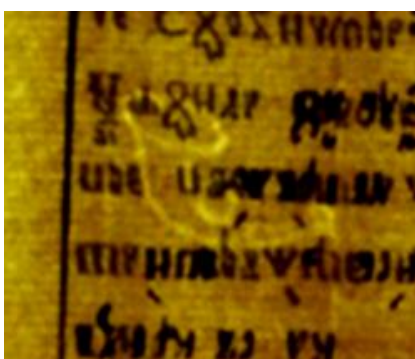

Fig. 5: Filigran care reprezintă cornul abundeței. Dimensiuni: 1,7 X 2,4 cm.

Bibliografie

- Olteanu, V., *Din istoria și arta cărții, Lexicon*, București, Editura Enciclopedică, 1992.
- Radu, M., Repanovici Angela, *O istorie a tiparului și a tipăriturilor*, Brașov, Editura Universității "Transilvania", 2004.
- Rückert, Peter., *La memoria della carta e delle filigrane dal*

medioevo al seicento, Stuttgart, 2007.

Știrban, S., *Din istoria hârtiei și filigranului, Tipografia românească a Bălgradului, sec.al XVII-lea*, Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba-Iulia, 1999.

* * * *Chiriadromion sau Evanghelie învățătoare*, Bălgrad, 1699.